

Szökés, várakozás, epilógus

egy postafordulta lehetőségei

„legyen ez csak olyan emlékezés vagy emlékeztető, bármi, ami a visszaidézés fájdalomával és kéjével kapcsolatos, legyen valami olyan, amit öregkorában ír az ember, legyen előleg abból, amit negyven év múlva érezhetnék, ha netán a hetvenhármát megérném és még emlékezni tudnék akkor”

(Nádas Péter: Emlékiratok könyve, első oldal)

A fasizmus győzött.

A fasizmus előbb győzött, és csak aztán győzték le. Ami Nürnbergben és később Auschwitzban történt, az nem részeredmény volt. Theodor W. Adornótól Hannah Arendten át Ingeborg Bachmannig, Kertész Imréig és Pilinszky Jánosig tudta ezt mindenki. Megváltozott mindennek a története. Semmi nem lehetett többé olyan, mint előtte volt. A *Világló részletek* a fasizmus által eltörölt néhai és kései polgárvilágról is beszél, és arról, hogy a fasizmus veresége, tehát túlélése, hogyan vezetett félreérthetetlenül egy új világba, egy másik kísérletbe az időközben szintén a fasizmus által legyőzött munkásmozgalom romjain, élhetetlenül. „Szegény, szegény hülye anyám.” Ami 1956-ban a budapesti Marx téri tömegnek az antisztálinista, nem-polgári, hanem szocialista forradalmában egy pillanatra lehetséges volt, annak nagyjából húsz évvel később – a forradalom leverése és a beteljesületlen hatvannyolcas kísérlet(ek) következményeként – Melchior padlásszobájában már csak hiányként maradt nyoma. Ezek az elsüllyedt világok omlanak egymásba az *Emlékiratok könyvében* és a *Párhuzamos történetekben* is. (Persze, hogy az 1956-os „vetemedés” – a megtorlás és az amnesztia után, és minden amnéziagyakorlat mellett is – milyen konzolidációs kényszereket jelentett annak a vezetésnek, melynek a maga kiretusálandó, de eltagadhatatlan előzményét, alapítóeseményét és ősbűnét kellett látnia benne, arról egyrészt a kádárinak nevezett társadalompszichológiai és életszínvonalbeli alku, másrészt Kádár János utolsó beszédének zavarba ejtő vallomása is sokat elárul.)

A munkásmozgalom romjaiból és a jaltai alkuból épült meg aztán a nádasai univerzum kitüntetett szegletének, a berlini falnak a párhuzamos története, hiszen ez a fal a születése pillanatában versenyt, s ekként végeredményt hirdetett. A falon inneni posztstálini állapot sem hozta el a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget, pedig még prédikálta is hamis látszatukat az elnyomás közepette. A nyugati kapitalista jóléti állam sikertörténete esetében pedig újra és újra felmerül a kérdés (ezt kérdezte már a *Rote Armee Fraktion* és a *Brigade Rosse* is a maga modorában), hogy korszaka kiszakítható-e az időből, vagy mégiscsak köze van (neki is) a maga közvetlen előzményéhez: a fasizmus pürrhoszi győzelméhez, amelyet konszenzuálisan vereségnek hívunk.

A berlini fal leomlása után aztán a liberális kapitalizmus „győzelme” (de nem újdonsága!) az addig elcsatolt Kelet-Európába is megérkezhetett, lényegében akadálytalanul. „Valljon s mikor leszön Viennában cukrászdám.” A kilencvenes évek büszke ígérete ma úgy hangzik, mintha régi magyar irodalom volna. Hiszen a prosperitásnak, a stabilitásnak, a polgárosodásnak ez olyan ajánlatát kínálta, amelyet valójában addigra a centrumban is jobbról váltottak le. Felzárkózni mifelénk tehát immár legfeljebb ehhez az új fejleményhez lehetett és kellett. Ennek a magától értetődőségnek az összeomlásáról szól a közvetlen közelmúltunk. Sok-sok vágyvezérelt, tétlen és tévedhetetlen év telt el ennek a kényszerű belátásáig, talán azért is, mert sem társadalmi ellenállás, sem széles körű értelmiségi kritika nem kezdte ki a fennállót, és ez ma sincs másként. Pedig mára már a kiábrándulás és a fáradt nemzedéki önirónia után is vagyunk. Posztkoitális évtizedek depressziója. És új korszak köszönt(ött) be, fogalmunk sincs, milyen, de a rokonszenvek és lehetőségek helyett mintha az absztrakt és konkrét félelmek szaporodnának: válság, nyomor, szárazság, népvándorlás, digitális megfigyelő állam, pszichopolitika. Akik viszont ma a kapitányi hidakon állnak, megint csak a homogénnek hirdetett kulturális identitásközösség fenyegettségével dagasztják a vitorlákat, fújják a nótát, a csatadalt és a passzázszelet. Ennyi a mesterterv. Ezúttal is azt hallani, hogy nincs más alternatíva. E kinyilatkoztatásnak az osztálymegvetés mellett most már önvédelmi faji akcentusa is van. Így pedig megint nem látszhatnak a – továbbra sem idejétmúlt, hiszen újra megelevenedett – érték- és érdekkonfliktusok, sem az ellenerő, ami ezekből kibontakozhatna. Mindeközben pedig a globális szinkronicitás tartalombősége is soha nem látott kihívást jelent. A jelenről való jelöletlen tudás megsokszorozódik, miközben maga a jelen egyetlen pillanattá szűkül, fragmentálódik, az életidő megélése pedig radikálisan egyéni lesz azáltal, hogy immár a virtuális tér párhuzamos jelenében is szivárog el. Már korántsem csak a testünk a csatater.

A korszakba vetettség nádas hagyományának talán ilyenek lehetnek a mai perspektívái. Mert az, hogy kénytelen-kelletlen továbbra is létezzünk, akármilyen bizonytalan is ez a bizonyosság, mozgásban tartja a történelmet. Ennek a mozgásnak a leírására vállalkozik a nádas mű. De ez a próza nem úgy profetikus, hogy jövőmondó. A *honnan?*-ra veti vigyázó szemét, a bomlás analízisét végzi, mely bomlás talán nem fatalizmus, de törvényszerű. Ami volt, elmúlt. Ami van: múlik. A nádas életek, ezek a belső beszédek folyton búcsúzásban vannak a múltaktól és a jelenüktől, miközben nincs bennük az elsiratás könny(elm) úségéből semmi. (S ha már búcsú, akkor inkább sarjadjunk ki a sírból, a földből, mint a növények. Úgy nem hamu és por lenne a vége, hanem víz, meleg, hús a húsban, hangzik el 1989 egyik napján, a Richard Schwartzcal folytatott *párbeszéd*ben.)

Ami történt, az a leírás, a körüljárás, a helyszín óvatos meghatározásának szellemében zajlott. Előkészületek és levezetések sokaságával tehát. Ez pedig poétikai konfliktus is, a modernitás egyik alaptípusának tekintett vonulatára adott válasz, mondván Camus, Vajda Lajos, Beckett, Duras, Kurtág és persze Mészöly mind-mind a fölösleget igyekeztek elhagyni. Nádas kérdése viszont úgy hangzik, hogy mit tekintünk fölöslegesnek és mit tekintünk szükségesnek egy világhatalmasztrófa után? A nagyhatású elődökhöz képest neki ráadásul tovább kellett

mennie, a berlini fal monolitnak látszó korszakát hol hiper-, hol mikrorealista hivatása anyagává tenni. Egyenesen benézni, belesni a fal hajszálrepedésein és hasadékain, be a félhomályba, át az éjszaka legmélyén, át a margitszigeti kolostorromon és Berlin és Budapest legfrissebb romjain egyszerre. A féktelenség precizitásával (a precizitás féktelenségével) elmondani mindazt, amit ott megláthattunk, látni képzelünk, mindazt, ami egyébként és mindig is elemien tartozott hozzá az emberi lényhez, és ami itt és most ekképpen mutatkozik meg, akaratlanul is vásárra vitt bőrén viselve elhordott múltjait. Amitől végül nem is az individuumnak, hanem rajta keresztül a kollektívumnak és a korszaknak a képe lehetne teljesebb, ha a valóság kontinuos és egészelvű rögzítése – túl a testek történetén, amelyre Nádas nem redukálja, hanem éppen ellenkezőleg, kiterjeszti a prózáját – lehetséges volna egyáltalán. Persze nem az, a valóság sem mozdulatlan, a nádasi narráció nézőpontja(i) pedig legtöbbször megrogzított(ek), de semmi esetre sem mindentudó(k). És éppen ezért nem is az enciklopédikusság, hanem a töredékesség címeikké emelt többes számai (emlékiratok, párhuzamos (!) történetek, világló részletek) jellemzik a nádasi „monstrumokat”. Ezért nincs szó tudástermelésről. A megíródás legfeljebb kísérlet lehet. Analízis. Leginkább az egymást követő rendszerek és korszakok eltérő antropológiájának és a szenzibilitásnak az analízise. Az analízis során a magától értetődés szövedéke pedig mindig fölfeslik valahol.

És akkor ehhez képest vannak azok az emlékezetes jelenetek, amelyekhez már néhány ecsetvonás is elegendő. A mondatok közötti hiányban évtizedek, tehát életek szivárognak el. Ez a hiány azonban nem elhallgatás, nem csonkolás, nem tabu, hanem egy beláthatatlan vagy beteljesületlen idill esélye. „Volt egy lehetséges élet előttük, amelyet szívesen vele töltene.” Ezekben a szöveghelyekben és nem-helyekben épp az elliptikusság a megrendítő. Nádas az epilógusnak is nagymestere. Szán Hédi úton van Sopron felé, Lívia terhesen üvegcsiszol egy Práter utcai pincében, Hamar János Montevideóból még üzen. „Mégis azt hittem, most majd ilyen óvatosan, lassan és halkán mindenki visszatér az élők közül, de aztán nem találkoztam többé senkivel.” Egyik mondatról a másikra tágul szédítővé a képzelet emlékezete. Mert bármi, ami lehetséges volt, folyamatos múltként mondható csak végig. A búcsúzás hangján. Ki az, aki elmenekült, ki lett hűtlen, ki áruló és ki halott? Ki nézett mélyen önmagába, hogy aztán túléljen, és ki lett öngyilkos a tisztánlátás ajándéka nélkül? Vezettek-e haza legalább egy pillanatra az összegubancolt szökésvonalak? *Nem*. Szökés volt és várakozás. (Nádas a *Közöny*, a *Godot* és a *Saulus* ellenében a korszak nagy könyveként Marguerite Duras munkáját nevezi meg, mely elmondása szerint kíméletlenségével a *Világló részletek*nek is mintául szolgált. Duras könyve a várakozásról szól, és a *Fájdalom* címet viseli Forgách András fordításában.)

Megérkeztem, írja Melchior, pedig dehogy. Rövid levél, ilyen hosszú távollét. Aztán csak búcsú megint, két évvel később a kicsiny betűkkel teleírt nyári levelezőlap Arcachonból. Ebben a nyárban zárul le, ami az őszi megfázások idején kezdődött el. Az október a hanyatlás és a várakozás évada, a halottak napja adventje, élet és elmúlás határmezsgyéje, a búcsúra hajlamos lelki beállítottság hónapja. Milyen lenne az októberi óceáni érzés Arcachonnál? Milyen a haragosan hullámzó víz, ha Warnemündében ugyanekkor hullámtalanul nyugodt? Milyen

lenne oda a hazatérés? Mondhatjuk-e optimistán, hogy minden hazatérést búcsú előz meg? De van-e még hova hazatérni egyáltalán? És lehet-e máshova, mint – újra és újra – egy szövegtengerbe?

Megyünk az őszbe.

Esni kezd.

„És két év múltán egy kicsiny betűkkel teleírt nyári levelezőlapon tudatta, hogy megnősült, a nagyszülei sajnos már nem élnek, kislányuk másfél hónapos. A képen az Atlanti-óceánt lehetett látni, semmi mást, csak a haragosan hullámzó vizet a látóhatárig, de a felirat szerint Arcachonnál készült a felvétel. Verset régóta nem ír, jóval kevesebbet gondolkodik, bort szállít, kizárólag vörösbort, boldog, igaz, nem mosolyog olyan sokat. És a másik még mindig egy idegen házban állt ezzel a híradással, hol a lap írott oldalát nézte, hol a képet.”

Nincs válasz. És levél többé nem érkezik.

Arcachon. Ott van a világnak vége. A tenger azon túl tűnik semmiségbe.

Aztán ötven év telt el.

F O R G Á C H A N D R Á S

A fekete kutya

És mondd – kérdeztem Pétertől –, tényleg be akartad dobni azt a kutyát a Dunába? Talán így kérdeztem. Talán valahogy másképpen. Péter, hogy volt azzal a fekete kutyával a hídon? Aki követett a szigetről? Amit magad helyett be akartál dobni a Dunába? De ez mindegy is, mert szinte még be sem fejeztem a mondatot, ő némileg bosszús, enyhén csodálkozó, kissé hitetlenkedő mosollyal nézett rám, türelmetlen, harsány és rövid kacaj szakadt ki belőle, jól megnézett magának, mintegy fölmérve, azonos vagyok-e azzal, akivel egy perccel azelőtt még mint férfi a férfival, felnőtt a felnőttel, író az íróval beszélgetett, vagy talán hiába pazarolja rám az idejét, mert semmit se értek semmiből, és fogalmam sincs arról, mi az, amit egy regényírótól meg lehet kérdezni, és közölte határozottan, ellentmondást nem tűrő hangon, hogy nem volt semmiféle kutya. Mert hogy ő soha nem akart semmilyen kutyát a Dunába dobni. Igen, az, hogy levesse magát, hogy megölje magát, hogy kiugorjon az ablakon, ilyen készletét nemegyszer érzett, visszatérő motívuma az írásainak, de kóbor fekete kutyával sohasem

viaskodott semmilyen hídon. Mindenesetre a leírás nem mindennapi erejéről tanúskodik, ahogyan engem magába rántott a szöveg, szintúgy a Kristóf nevű figura is, aki végtére is behozza az egyes szám első személyt a regénybe, ami már árulkodik (miről?), de becsületszóra el kellett hinnem neki, amit a kutyáról mondott, holott tudtam az epizódról egy őrkutyával, aki majdnem elharapta a torkát, csak az volt kicsit gyanús, de természetesen ezt nem feszegettem, hogy mintha hangosabb lett volna a nevetése a kelleténél, mint mikor Raszkolnyikov a barátja oldalán belép az ügyészhez és hangosan nevet, az ártatlant játszva, Pétert a kérdés gyermeksége talán meglepte, de a nevetéséből olyasmit is kiéreztem, hogy nem egyszerűen naiv a kérdés, hanem illetlen is.

Azóta is foglalkoztat, hogy vajon miből gondoltam én azt, hogy ez a regény-jelenet, amelyik ráadásul ördöggolyóként van összeillesztve egy virtuózan megszerkesztett monstruózus futamban egészen más jelenetekkel, miközben ennek a realitására, ahogyan ezek a párhuzamos jelenetek történnek, egyáltalán nem kérdeztem rá, olyan természetességgel árad a szöveg és simulnak egybe teljesen más anyagú képek, alakok, mondatok, jelenetek, miből gondolom én, hogy ez a kis drámai szcena egy az egyben megtörtént az író életében. Miért volt ez annyira fontos a számomra, hogy megkockáztattam Nádas ironikus kacaját? Vajon miért végeztem a fejemben bonyolult kalkulusokat az Ilona rizses csirkéjével kapcsolatban, miért bölintottam önkéntelenül, követve Kristóf hazagyaloglásának pontos útvonalát az Árpád hídtól a körútig, mondhatni Nádas fiatalkori lakcíméig, hogy mitől lett ez a hídon lezajló jelenet, ez a drámai, brutális, állatias jelenet ennyire reális, miért hittem, hogy a Margitszigeten Kristóf nyomába szegődő kóbor kutya, akit ő ételhulladékkal etet meg a nagyszálló egyik hátsó kijáratánál, és most a hídon megnyalja az arcát, a konkrét életrajz konkrét pillanataként került bele a regénybe, egy olyan részlet, amelynek valóságában olvasás közben egy pillanatilag sem kételkedtem?

Nem igazán tudok elképzelni olyan jelentős regényt, amelybe ne szűrődne bele az író életének mozzanatai többé-kevésbé dekódolhatóan. Dickens- vagy Dosztojevszkij-regényt olvasva az ember érez, sejt, tud összefüggést és átjárást az író életrajza és a regényalakok és helyzetek között, de ha találkozna Dosztojevszkijjal, egészen biztosan soha nem kérdeznék rá, hogyan is zajlott a sztarcénél való látogatás a valóságban, vagy a baltás gyilkosság. Thomas Manntól sem kérdezném meg, hogy például Naphta és Lukács György között miféle átjárás van, erről nagyjából lehet tudni az irodalomtörténetből meg a naplóból, azt is tudjuk, hogyan hívták a tudószanatóriumot, amelyről Mann a regénybeli mintázta, és így tovább. De ez a kutya, aki az elbeszélő nyomába szegődik, és akit az elbeszélő majdnem beledob a Dunába, úgy, hogy a kutya, miután a pusztai életéért folytatott küzdelemben felhasítja az elbeszélő ruháját, megmenekül és nyüszítve elkullog, mégiscsak megváltván az elbeszélőt attól, hogy neki be kelljen ugrania, aki mintegy maga helyett áldozta volna föl az ebet, csakúgy, mint a korai elbeszélés, *A Biblia* főszereplője, aki valamilyen kerti szerzőszámmal félig agyonver egy kutyát (igaz, azt a jelenetet soha nem hittem el – a kisördög most azt súgja nekem, lehet, hogy az viszont valóban megtörtént): a rituális állatáldozat voltaképpen mégis beteljesül, és Kristóf végre mehet haza mocskos, vizelettel, gecivel átitatott ruháiban, ráadásul nem is megy haza, bár

nagyon vágyik már Ilona rizses csirkéjére, hanem meséli ezt az egészet, éjszakai kalandját, számos konfabulációval színesítve, hiszen a történet a maga teljességében elbeszélhetetlen, egy Klára nevű nőnek, egy autóban, nos, számomra ez a kutya egy tényleges, létező kutya lett, akivel ez megtörtént, és aki végül ugyanolyan fontos szereplője lett a regénynek, mint bármelyik másik szereplő.

A viszonyom a Nádas-életmű minden mondatához ilyen. A Nádas-mondatok számomra a létezés olyan erejével vannak átítatva, hogy elmosódik, észrevétlenné válik az úgynevezett tények és a képzelet közötti határvonal. Úgy látom, más is van így ezzel: a svájci tévé egy pár évvel ezelőtt készült kulturális műsorában a különben felkészült kérdező megkockáztatott egy állítást, mely szerint Nádas Pétert a nagyszülei nevelték a szülei halála után. Nem irigyeltem abban a pillanatban a műsorvezetőt, akit a vele szemben ülő riportalany, akinek ekkor egy pillanatra a szeme kéken világitani kezdett, egy kemény, éles és határozott „Nein!”-nal megállított. Dorongoljon le téged a Nádas Péter. Hiszen a kérdező készpénznek vette az *Egy családregény vége* című regény cselekményét. Nem tehetett másként. Úgy olvasta. Mármint életténynek. Abszolút megbízva a szerző hitelességében. Nem is feltételezve, hogy amit gondol, amire fölépítette koncepcióját, köszönőviszonyban sincs a valósággal. Vagy inkább csak köszönőviszonyban van. Mert kiváltja a valóságot. És itt kezdődne egy érdekes gondolatmenet, amelynek kifejtése meghaladja ennek az alkalmi szövegnek a kereteit. Mi történik a nagy írók életrajzával? Mitől válik a nagy írók életrajza mágikusan az életmű részévé? Sőt, bizonyos esetekben helyet cserél vele. Malcolm Lowry esetében az ember nem tudja, hogy melyik a fontosabb, elképesztő életrajza vagy nagyszabású, szinte véletlenül fennmaradt regénye? Miként történik az átjárás életrajz és regény között, ha egy életrajz példázatszerűvé válik a műveken keresztül és kultusz tárgya lesz? És ha elkezdődik ez az átjárás, a megtörtént eseményekből a fikcióba, a látványból a mondatba, oda és vissza, oda és vissza, hiszen az írónak nincs semmi mása, mint a belső világa, a vele megtörtént események, a képek, amelyeket magában hordoz, és amelyeket folytonosan pásztáz a tekintetével, amelyeket kiaknáz, kiszív, és végső soron kizsákmányol, akkor a regénybeli tények és az élettények között melyiket tekinthetjük valóságnak? És vajon miért van szükségünk a „megtörténtnek” erre a szüntelen, a történeteket igazoló jelenlétére? Ha a regénybeli Kristófit Nádassal azonosítom – és Nádas e tekintetben bőségesen ellátja az olvasót munícióval, mármint, hogy Kristófban őt lásd (lásd még *Az eltűnt idő nyomában* egészen véletlenül Marcel nevű félig gyermek, félig felnőtt mesélőjét, aki író szeretne lenni, és azt írja meg, ez művének egyik vezérfonala, hogyan lett azzá) –, akkor ez a fekete kutya, bocsáss meg Péter, van, és szerencsére megúszta a veled való találkozást.